

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА**

ШПАК ОЛЕНА ВЛАДИСЛАВІВНА

УДК 811.111'42

**РЕАЛІЗАЦІЯ
КОМУНІКАТИВНОЇ КАТЕГОРІЇ *КОНТАКТ*
У СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Харків – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі англійської філології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
САМОХІНА Вікторія Опанасівна,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна,
завідувач кафедри англійської філології

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
КОЗЛОВСЬКИЙ Віктор Володимирович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри германської філології

кандидат філологічних наук, доцент
СЕМЕНЮК Антоніна Афанасіївна,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки,
доцент кафедри практики англійської мови

Захист дисертації відбудеться 3 грудня 2015 р. о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.27 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна (61022, м. Харків, майдан Свободи 4, ауд. 7-75).

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розіслано 30 жовтня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. І. Морозова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Людина встановлює контакти завдяки своїй комунікативній діяльності в соціокультурній практиці. Феномен контакту набуває осмислення в якості комунікативної категорії, що реалізується в дискурсивній взаємодії адресанта й адресата з урахуванням їх соціальних ролей, взаємних відносин та стану, зумовленого ситуативними факторами спілкування.

Усебічний аналіз контакту як складного культурно-специфічного діяльнісного явища став можливим завдяки лінгвістичним розвідкам у функціонально-комунікативному напрямку (С.Н. Денисенко, А.Е. Левицький, В.О. Самохіна), дискурсології (А.Д. Белова, Л.Р. Безугла, І.А. Бехта, Т.А. ван Дейк, В.І. Карасик, М.Л. Макаров, Є.В. Сидоров, О.Й. Шейгал, Д. Шиффрин). Фатичну функцію, яку виконують мовленнєві засоби контакту, вивчено в низці аналітичних праць (Т.Г. Винокур, Б. Маліновський, Ю.В. Таранцей, Сюй Хунчжен, Р.О. Якобсон). Стереотипність одиниць встановлення і розмикання контакту було досліджено в роботах з прагмалінгвістики (Л.П. Алексєєнко, К.В. Бобирєва, В.І. Карабан, Ю.В. Косенко, Ю.В. Матюхіна, М.М. Полюжин, Т.П. Третьякова, Т.Д. Чхетіані, І.С. Шевченко). Ініціальні та завершальні висловлення вивчалися у руслі конверсаційного аналізу (Х. Сакс, Е. Щеглофф, А. Цуї). Національну специфіку контактовстановлення та контакторозмикання було висвітлено у дослідженнях з лінгвокультурології (І.О. Голубовська, Д.Б. Гудков, П.М. Донець, Т.В. Ларіна, О.А. Леонтович, І.І.Токарева).

Теоретичною основою дисертації слугують також наукові праці, що розглядають комунікативні категорії (О.О. Кобрин, Й.А. Стернін, М.В. Шаманова), зокрема, комунікативні категорії увічливості (Р.А. Газізов, Н.О. Карабань, Т.В. Ларіна), достовірності (Н.Н. Панченко), чуждості (О.П. Захарова), толерантності (Й.А. Стернін, Т.А. Шаповалова), вдячності (М.Е. Рубінштейн). Проаналізовано контактовстановлюючу функцію мови (Г.В. Карпук, Л.С. Ністратова), контактовстановлюючу функцію зворотнього зв'язку в полемічному дискурсі (І.С. Масленніков), невербальний компонент комунікації у фазах контакту (Г.І. Барташева, С.А. Віротченко, Л.В. Солошук, М. Кнапп). Комунікативний контакт (Д. Блум, Ю.О. Єгорова, Ю.Я. Заза, Н.І. Формановська) описано у медичній і правоохоронній сферах (Т.А. Черепко).

Разом з тим, феномен контакту як складне, національно-специфічне, діяльнісне явище вимагає поглибленого вивчення. Низка питань, яку було висунуто Г.Г. Почепцовим у статті «Фатична комунікація» (1981р.),

потребує наукового розгляду. Ці проблеми стосуються взаємодії комунікативного та метакомунікативного планів висловлення; факторів, які визначають необхідність уживання метакомунікативних показників; спільних та відмінних рис метакомунікативних показників; інвентаря цих показників; виявлення етно- та лінгвоспецифічних особливостей контакту.

Таким чином, **актуальність** роботи визначається необхідністю *комплексного* опису процесу комунікативного контакту як фатично-інформативної єдності його фаз на основі ситуативних факторів і комунікативних стратегій учасників комунікації, що зумовлюють функціонування вербальних й невербальних засобів контакту в якості контактостановлюючих, контактопідтримуючих і контакторозмикаючих у різних типах дискурсу. Лінгвістичні розвідки ставлять у центр уваги основний суб'єкт комунікації – *Homo Contactum* – людину, що контактує, а категорії мають антропоцентричні властивості – такі, як цілі і функції, тому звернення до вивчення комунікативної категорії КОНТАКТ з позицій *функціонально-комунікативного підходу* та з точки зору *дискурсології* вбачається актуальним.

Зв'язок із науковими темами. Проблематика дисертації відповідає профілю досліджень, що проводяться на факультеті іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за темою “Когнітивно-дискурсивні дослідження мови як регулятора соціальної поведінки” (номер державної реєстрації 0111U010009), “Когнітивно-дискурсивні дослідження мови та перекладу” (номер державної реєстрації 0114U004320).

Метою дисертаційної роботи є виявлення способів та засобів реалізації комунікативної категорії КОНТАКТ в англomовному дискурсі.

Завданнями роботи є:

- 1) визначити теоретико-методологічне підґрунтя комунікативної категорії КОНТАКТ як гіпердискурсивної, культурно-специфічної категорії;
- 2) уточнити поняття «контакт» як таке, що засновано на уявленні англomовних комунікантів про комунікативний контакт;
- 3) встановити спільні й відмінні риси контакту в інституційному і в неінституційному дискурсах;
- 4) виявити питому вагу фатичної й інформативної складових у фазах контакту в ординарних, неординарних і екстраординарних ситуаціях, які зумовлюють співвідношення фатичності та інформативності контакту;

5) розкрити сутність унісонного і дисонансного контактів як способів знакової координації комунікативної діяльності;

6) дослідити варіативність вербальних і невербальних засобів контактовстановлення, контактопідтримання та контакторозмикання в різних типах дискурсу.

Об'єктом дослідження є комунікативна категорія КОНТАКТ, а **предметом** – способи і засоби реалізації комунікативної категорії КОНТАКТ у різних типах ситуацій англомовного інституційного та неінституційного дискурсів.

Матеріалом дослідження слугували 4557 комунікативних фрагментів реалізації комунікативної категорії КОНТАКТ, виокремлених методом суцільної вибірки з 11 англомовних прозових творів ХХ–ХХІ ст., що становить 4826 сторінок друкованих текстів, а також скриптів й субтитрів до 14 художніх фільмів.

Теоретико-методологічним підґрунтям роботи є настанови антрополінгвістики, яка бере до уваги роль людського фактору в комунікативних процесах (Н.Д. Арутюнова, О.С. Кубрякова, І.П. Сусов, І.М. Колегаєва, Л.С. Піхтовнікова, С.О. Швачко), функціонально-комунікативного підходу (М.В. Гамзюк, Т.Р. Кияк, В.О. Самохіна) та дискурсології (В.Б. Бурбело, В.В. Козловський, Г.Г. Почепцов, А.М. Приходько, О.О. Селіванова, І.С. Шевченко). Теоретичною основою дослідження слугує також концепція про національну та культурну специфіку дискурсу (В.І. Карасик, В.В. Прокопенко, А. Вежицька).

Інтегративний характер дослідження зумовлено використанням низки взаємодіючих **методів**: *функціонально-комунікативного методу* – для вивчення функцій, що виконують засоби встановлення, підтримання і розмикання контакту; *методу дискурсивного аналізу* – для виявлення цілей суб'єктів дискурсу в їх рольових конфігураціях; *методу контекстуально-інтерпретаційного аналізу* – для дослідження фаз контакту й спостереження руху мовлення від фатичності до інформативності та від інформативності до фатичності; *інтераційного методу* – для виявлення унісонного і дисонансного типів контакту на основі реалізації комунікантами стратегій гармонізації та дисгармонізації; *аналізу словникових дефініцій* – для визначення характерних ознак поняття «контакт»; *елементів кількісного і порівняльного аналізу* – для підтвердження результатів дослідження й надання висновків. *Етнолінгвістичний метод* уможливив виявлення своєрідності комунікативної категорії КОНТАКТ в англомовному комунікативному просторі.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що *вперше*, застосовуючи поняттєвий апарат функціонально-комунікативної лінгвістики, визначено комунікативну категорію КОНТАКТ як гіпердискурсивну, культурно-специфічну категорію; виокремлено фази контакту в діловому, політичному і військовому типах англомовного інституційного дискурсу, об'єднаних ідеєю боротьби, та в неінституційному дискурсі, що ґрунтується на ідеї прагнення до злагоди; здійснено комплексний аналіз способів і засобів реалізації комунікативної категорії КОНТАКТ в ординарних, неординарних і екстраординарних ситуаціях; вивчено функції, які виконують засоби контакту під час контактовстановлення, контактопідтримання та контакторозмикання; встановлено співвідношення фатичної й інформативної складових у фазах контакту; розкрито сутність унісонного та дисонансного контакту; уточнено лінгвокультурну специфіку вербальних і невербальних одиниць контакту в різних типах сучасного англомовного дискурсу.

Наукова новизна одержаних результатів може бути узагальнена у **положеннях, що виносяться на захист**:

1. Комунікативна категорія КОНТАКТ є гіпердискурсивною, культурно-специфічною категорією, що регулює взаємодію комунікантів у фазах контактовстановлення, контактопідтримання і контакторозмикання та визначається двошаровістю (актуалізує фатичність та інформативність) і двополярністю (характеризується комунікативним унісоном «плюс-полярність» й комунікативним дисонансом «мінус-полярність»).

1.1. Основу комунікативної категорії КОНТАКТ складає поняття «контакт», яке наявне у свідомості англомовних комунікантів у вигляді комунікативної події спілкування суб'єктів комунікації з метою фатичного та інформативного обміну.

1.2. Контакт є фрагментом комунікативного процесу й способом спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів у ситуаціях дискурсу, які відрізняються конфігураціями ролей комунікантів та їх настановами на гармонізацію або дисгармонізацію стосунків.

2. Повноцінний спосіб контактування маніфестує собою переростання фатичності у фазі контактовстановлення в інформативність, яка є об'єктивацією теми спілкування у фазі контактопідтримання. Розмикання контакту являє собою повернення до фатичності, адже тему спілкування вичерпано або її обговорення припинено.

2.1. Співвідношення фатичної й інформативної складових у реалізаціях контакту в інституційному і неінституційному дискурсах

зумовлено характером (фатичним або інформативним) функцій, які виконують засоби контакту в цих дискурсах.

2.2. Межі фатичності й інформативності у фазах контакту корегуються комунікативними цілями учасників спілкування і типом ситуацій у дискурсах: ординарних (унормоване повсякденне спілкування), неординарних (спілкування у нестандартних ситуаціях, що виходять за рамки повсякденної практики) та екстраординарних (спілкування в екстремальних умовах, що погрожують життю людини). Наростання інформативності від мінімуму до максимуму відбувається під час ускладнення умов спілкування.

3. Унісонний контакт як обов'язкова умова розвитку дискурсу становить гармонійний спосіб спілкування мовців заради безконфліктної, кооперативної й узгодженої взаємодії. Дисонансний спосіб контактування – це комунікативний збій у спілкуванні, який у силу ситуативних чинників або індивідуально-психологічних установок суб'єктів дискурсу на дисгармонізацію відносин проявляється в опозитивній формі мовленнєвої поведінки та може призводити до розладу у спілкуванні.

4. Комунікативна категорія КОНТАКТ, яку вивчено у різних сферах життя, виокремлених за принципом спільного і контрастного (боротьба в діловому, політичному і військовому типах інституційного дискурсу та прагнення до злагоди в неінституційному побутовому дискурсі), являє собою сукупність установок і правил мовленнєвої поведінки комунікантів у статусних чи особистісних відносинах та демонструє специфіку вербальних і невербальних засобів вираження:

а) специфічність контакту в діловому дискурсі – у зосередженні на практичному результаті в роботі. Мовною специфікою є спеціальна ділова лексика та формули-фразеології, імперативні висловлення, еліптичні речення, вигук;

б) контакт у політичному дискурсі характеризується ритуалізованістю, пошуком консенсусу або конфліктністю. Особливим є уживання лексичних індикаторів вираження консенсусу, номінативних речень-обіцянок; для дисонансного контакту типовим є обценна лексика, пейоративи, невербальні компоненти комунікації;

в) реалізація комунікативної категорії КОНТАКТ у військовому дискурсі визначається статусною орієнтованістю й ритуалізованістю, що об'єктивується етикетними військовими формулами, наказами, рапортами та невербальними компонентами комунікації у вигляді салютування, рухів з рушницею тощо;

г) комунікативна категорія КОНТАКТ у неінституційному дискурсі характеризується емоційністю, творчим вибором розмовних висловлень і фразеологізованих одиниць, жартівливих форм привітання й прощання, невербальних компонентів комунікації як індикаторів експресивності.

Теоретична значущість роботи полягає у виокремленні комунікативної категорії КОНТАКТ, комплексному вивченні й виявленні особливостей її реалізації у різних ситуаціях сучасного англомовного інституційного й неінституційного дискурсів, що є внеском у функціонально-комунікативну лінгвістику та дискурсологію, зокрема, у її комунікативний напрям, соціолінгвістику та лінгвокультурологію. Результати дослідження поглиблюють розуміння комунікативної категорії, висвітлюють соціо-інтерактивну природу контакту і сприяють розширенню знань про специфіку спілкування англомовних комунікантів.

Практична цінність роботи зумовлюється можливістю використання її матеріалів і результатів у лекційних курсах зі стилістики англійської мови (розділи «Стилістика тексту», «Функціональні стилі»), лінгвокраїнознавства (розділ «Велика Британія та США: країни та люди»), теоретичної граматики (розділ «Прагматика речення»), загального мовознавства (розділи «Мова і суспільство», «Мова і мислення»), у спецкурсах: «Типологія дискурсу», «Невербальна комунікація» і «Міжкультурна комунікація», а також у написанні дисертаційних, магістерських й курсових робіт та при укладанні навчальних посібників і підручників.

Апробація роботи та публікації. Основні положення дисертації пройшли апробацію на засіданнях кафедри англійської філології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (2011-2015), а також на конференціях: IV Міжнародному науковому форумі «Сучасна англістика: Традиції. Сьогодення. Перспективи» (Харків, 2011), IV Міжнародному Кримському лінгвістичному конгресі «Язык и мир» (Ялта, 2012), VII Міжнародній заочній науково-практичній конференції «Научная дискуссия: вопросы филологии, искусствovedения и культурологии» (Москва, 2012), II Міжнародній конференції «Сучасні підходи до навчання іноземної мови: шляхи інтеграції школи та ВНЗ» (Харків, 2012), VI Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми германської філології» (Чернівці, 2012), V Міжнародному науковому форумі «Сучасна англістика і романістика: перший рубіж нового тисячоліття» (Харків, 2013), XIV науковій конференції з міжнародною участю «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2015).

Публікації. Зміст дисертації повністю відображено у 12 публікаціях автора, включаючи розділ колективної монографії, шість наукових статей, чотири з яких опубліковано у фахових виданнях України (одна – у співавторстві, особистий внесок дисертанта: збір емпіричного матеріалу), одна – у закордонному науковому виданні, а також тези доповідей на 5 наукових конференціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів з висновками до кожного, загальних висновків, додатків, які вміщують 6 таблиць і 3 діаграми, списку використаної літератури, списку довідкової літератури, списку джерел ілюстративного матеріалу. Загальний обсяг дисертації – 237 сторінок з додатками, обсяг основного тексту – 181 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується вибір теми, її актуальність, зв'язок із науковими темами факультету, мета і завдання дослідження, формулюються його об'єкт і предмет, визначаються методологічні підвалини, методи та матеріал, розкриваються наукова новизна, теоретичне й практичне значення отриманих результатів, надається інформація про апробацію та публікації за темою дисертації.

У першому розділі «**Теоретичні засади дослідження комунікативної категорії КОНТАКТ в англomовному дискурсі**» розкривається концепція дисертації. Функціонально-комунікативний підхід до дискурсивного процесу проливає світло на центральну проблему сучасної лінгвістики, яка полягає у вивченні ефективності мовного спілкування у різних типах дискурсу.

Найбільш загальним фундаментальним поняттям, що відображає сутнісні, закономірні зв'язки й відношення об'єктів пізнання та дослідження (О.О. Селіванова) є *категорія* (від грец. *kategoria* – висловлювання, ознака) – система ознак (О.В. Бондарко), рубрика, клас понять (Н.Ф. Алефіренко). *Комунікативні категорії* у дискурсі маніфестують прийняті у суспільстві норми і правила комунікації (О.П. Захарова, Р.А. Газізов, В.І. Карасик, О.А. Кобринна, Н.О. Карабань, Т.В. Ларіна, М.В. Шаманова) й визначаються як такі, що організують і регулюють комунікативний процес певного суспільства, мають комунікативний зміст (інформативно-змістовий і прескрипційний аспекти) та різноманітні мовні й мовленнєві, у тому числі, й невербальні засоби вираження цього змісту. Комунікативна категорія є базовим

елементом дискурсу, одиницею комунікативної свідомості народу, що орієнтує представника лінгвокультури на ту чи іншу модель поведінки (Й.А. Стернін).

Комунікативна категорія КОНТАКТ являє собою гіпердискурсивну, культурно-специфічну категорію, що регулює взаємодію комунікантів у фазах контактовстановлення, контактопідтримання і контакторозмикання, й визначається двошаровістю (актуалізує фатичність та інформативність) і двополярністю, (характеризується комунікативним унісоном «плюс-полярність» й комунікативним дисонансом «мінус-полярність»).

Контакт як фрагмент комунікації та одиниця спілкування є комунікативною подією, що включає фази (контактовстановлення, контактопідтримання, контакторозмикання) й зумовлена параметрами ситуації (ординарною, неординарною, екстраординарною), сферою спілкування (інституційною або неінституційною) та конфігураціями ролей комунікантів (агент – агент, агент – клієнт або члени родини, друзі). Контакт поєднує метакомунікативний і комунікативний плани (містить фатичну та інформативну складові) й об'єктивує дискурсивні стратегії гармонізації або дисгармонізації.

Постулюючись ідеєю, що формування існуючих у мові стереотипів і спеціальних засобів контакту й правил поведінки у конкретних умовах проходило історичний розвиток, зміст комунікативної категорії КОНТАКТ уточнено за допомогою **поняття «контакт»**. У свідомості носіїв англійської мови це поняття наявне у вигляді події сумісної діяльності вступу в спілкування суб'єктів комунікації з метою фатичного та інформативного обміну ([*L. contactus, pp. of contingere, to touch, seize < com-; together + tangere, to touch*]): “giving special help or information relating to a job or to a particular subject”; *Contingence/ Contingency* [*L. continguus, contingens – touching together, fr. contingere – to have contact with*]: “a fortuitous event, which falls to one by chance”). Дотик і стук формують образний складник категорії, представляючи невербальну складову контактовстановлення (*to touch* [orig. a OF. *tuchier, tochier*] – “to bring the hand etc. into contact with”. *The Romanic toccare is probably an onomatopoetic formation from the syllable toc imitating a knock* (порів. з укр. “тук”)).

Амбівалентність поняття «контакт» – наявність як позитивного, так і негативного компонентів – відображено у загальному уявленні англомовних комунікантів про спілкування: унісонне «плюс-полярність» і дисонансне «мінус-полярність» (“friendly communication, sympathy, rapport” – “hostile, unfriendly meeting, clash of interests, opinions,

collision”). Тактовне (від “*tact*”) ставлення до співрозмовника з метою запобігання образи утворює не тільки прескрипційний фундамент інформаційно-регулятивної компетенції і комунікативну норму, а й національну цінність (*[F < L tactus, pp. of tangere – “a delicate perception of the right thing to say or do without offending, skill in dealing with people”]*). Культурно-специфічні ментальні процеси англомовних комунікантів визначають їх мовленнєву поведінку під час встановлення, підтримання й розмикання контакту.

Спираючись на методологічне підґрунтя діяльнісного розуміння **дискурсу** як інтерактивної мисленнєво-комунікативної діяльності суб’єктів, спрямованої на взаєморегуляцію соціальної поведінки (А.П. Мартинюк, І.С. Шевченко), вбачаємо змістом цієї діяльності встановлення й підтримання контакту (В.І. Карасик), емоційний та інформативний обмін, вплив суб’єктів дискурсу один на одного, переплетіння комунікативних стратегій, що моментально змінюються, їх вербальне і невербальне втілення у процесі спілкування.

Інституційний і неінституційний дискурси диференціюються за такими параметрами, як сфера комунікації, характер комунікації й адресантно-адресатні конфігурації (А.Д. Белова). Інституційний дискурс призначений виконувати соціальні потреби, необхідні для існування усього суспільства; неінституційний дискурс є спілкуванням у родинній сфері, серед знайомих і друзів.

У другому розділі «**Методологія дослідження комунікативної категорії КОНТАКТ у сучасному англомовному дискурсі**» надається опис базових методів і методик аналізу дослідження.

Процедура аналізу включає п’ять основних етапів: 1) збір фактичного матеріалу; виявлення дискурсотвірної природи контакту в діловому, політичному й військовому типах інституційного дискурсу, заснованих на ідеї боротьби, та в неінституційному дискурсі, що ґрунтується на прагненні до злагоди; 2) ідентифікація й диференціація комунікативних ситуацій і вивчення засобів контакту у фазах контакту в цих типах дискурсу; 3) визначення характеру (фатичного або інформативного) контактовстановлюючої, контактопідтримуючої і контакторозмикаючої функцій; 4) виокремлення унісонного і дисонансного контакту на основі аналізу функції висловлення; 5) встановлення вербальних і невербальних особливостей реалізації комунікативної категорії КОНТАКТ у сучасних англомовних дискурсах.

Основоположним є *функціонально-комунікативний метод*, що надав змогу вивчити функції, які засоби контакту виконують у процесі

комунікації, і дослідити комунікативний план контакту. Переважна фатичність на початку контакту є встановленням відносин комунікантів та привертанням уваги до теми розмови. Межі фатичності та інформативності у фазах контакту корегуються комунікативними цілями суб'єктів дискурсу. За результатами аналізу інформативність зростає під час ускладнення умов спілкування від мінімуму до максимуму. Прикладом слугує неординарна ситуація реалізації комунікативної категорії КОНТАКТ у трьох фазах політичного дискурсу, що пов'язана з неочікуваними подіями:

My Secret Service agent said that Bob Blackwill was on the secure phone from Bagdad. "Jerry is about to issue a new set of political guidelines tomorrow," Bob said. (фаза 1)

"What?" I asked. I couldn't believe my ears. "You have to tell him that the President has to see what he's going to say," I said. (фаза 2)

"You'd better tell him," Bob replied. (фаза 3) (Condoleezza Rice).

У цій ситуації контакту єдина мета адресанта – спонукати адресата до швидкої дії, тому метакомунікативні, стереотипні висловлення відсутні. У наведеному фрагменті контактовстановлююча і контакторозмикаюча функції, які виконують висловлення у фазах контакту 1 та 3, є більш змістовими, ніж фатична функція, конвенційний характер якої заснований на соціальних й національно-специфічних нормах спілкування, і носять суто інформативний характер за рахунок аргументації та передачі повідомлення (другий та третій етапи дослідження) .

Інтераційний та дискурсивний методи дозволили виокремити унісонний контакт (контакт «плюс-полярність»), який становить гармонійне спілкування суб'єктів дискурсу заради безконфліктної, кооперативної, узгодженої взаємодії, й дисонансний контакт (контакт «мінус-полярність») як опозитивну форму мовленнєвої поведінки суб'єктів дискурсу, пов'язану з ситуативними чинниками або індивідуально-психологічними установками на дисгармонізацію відносин, що об'єктивується не співпадаючими за замислами мовленнєвими діями комунікантів (четвертий етап дослідження). Однією з функцій дисонансного контакту є функція грубого переривання контакту, коли мовці, що знаходяться у статусних відносинах, відходять від норм спілкування, демонструють авторитарність, висловлюючись жорстко та категорично:

INVESTMENT BANKER 1: Our bank certainly doesn't want to discourage Harris Enterprises from investing in California... With the upswing in inflation we have to make these offerings tempting to offset the risk. [...]

STUCKEY: (losing patience) This is a "no brainer". There's no risk for you. No one has ever lost money backing Mr. Harris. [...]

INVESTMENT BANKER 2: Bill, be reasonable... I don't think there's anywhere else you can go for the money in the time you have.

EDWARD: It's unacceptable. (Edward turns from the window. He hasn't missed a thing. All eyes are on him). Draymen Heux has offered me seventy-five in the pool at sixteen and a half. I can secure the other half personally. You have until tomorrow morning to make me a better offer. (The bankers speechlessly stare at him). The meeting is over, gentlemen.

He turns away. The bankers look at one another. They rise. Silence as they exit (Pretty Woman).

Цей контакт уважаємо дисонансним у силу його негативного розвитку та настанови одного з комунікантів на розрив стосунків.

Контекстуально-інтерпретаційний метод було застосовано при аналізі вербальних і невербальних засобів контакту, які підсилюють значеннєве навантаження мовленнєвої поведінки мовців у контексті сучасного англomовного інституційного та неінституційного типів дискурсу (п'ятий етап дослідження).

У третьому розділі «**Комунікативна категорія КОНТАКТ в англomовному інституційному дискурсі**» з'ясовуються особливості реалізації комунікативної категорії КОНТАКТ у діловому, політичному й військовому дискурсах, об'єднаних *боротьбою*, які демонструють як спільні, так і відмінні риси. Спільним є те, що: а) контакт найчастіше продовжується у трьох фазах; б) засоби контакту виконують функції інформативного характеру, якими є: контактоствановлюючі функції самопредставлення і повідомлення; контактопідтримуючі функції пояснення і підтвердження розуміння; контакторозмикаючі функції ратифікації розуміння й згоди; серед спільних фатичних функцій: контактоствановлюючі функції етикетного привітання та привертання уваги; контактопідтримуючі функції схвалення (спільна для військового і політичного дискурсів) й зацікавленості (спільна для ділового і політичного дискурсів); контакторозмикаючі функції етикетного прощання й подяки; в) наявність унісонних та дисонансних реалізацій комунікативної категорії КОНТАКТ, причому спільними функціями дисонансного контакту є функції порушення мовленнєвих норм та емоційної розрядки.

Діловий дискурс як цілеспрямована статусно-мовленнєва діяльність людей, об'єднаних ідеєю боротьби за клієнта та прибуток, засновується на стабільності й стандартизованості норм спілкування, прийнятих

у діловому співтоваристві (Л.П. Науменко, Т.В. Чрділелі). Його специфічність – у зосередженні на практичному результаті роботи. Мовною специфікою є вживання спеціальної ділової лексики, імперативних висловлень, формул-фразеологізмів у контакторозмикаючій функції ратифікації згоди та розуміння: *No problem. That's everything. That's all for now. It's a deal. Because it's you. It's none of your business. Trade secret. Time is money*, імперативних висловлень: *Make it sooner! Hurry! Do it! Stay on top of it*, еліптичних речень і вигуків: *Yep? Shoot* у функції заохочення до спілкування тощо.

Боротьба за владу складає основний зміст спілкування у **політичному дискурсі** (Л.Л. Славова, О.Й. Шейгал). Аргументування та інформативно-тематична сфокусованість виявляються дієвими елементами контакту в політичній сфері, що об'єктивується прагненням до керування суспільною думкою та нав'язуванням політиками своєї волі через переконування. Аналіз матеріалу дослідження щодо співвідношення фатичності й інформативності засвідчує орієнтованість цього типу дискурсу на експресивну надлишковість під час з'ясування стосунків політиків. Неординарність та екстраординарність ситуацій у політичному дискурсі впливає на вибір суб'єктами політичного дискурсу засобів контакту на користь відмови від етикетності. 24% комунікативних подій контакту є дисонансними зі специфічними функціями: погрози, звинувачення, тиску, викриття. Разом з тим, контакту в політичній сфері притаманна дипломатична ритуалізованість і пошук консенсусу. Мовною специфікою політичного дискурсу є вживання лексичних індикаторів консенсусу, номінативних речень у майбутньому часі у функції обіцянок: *I'll give it my consideration. I'll get right on to it. I'll welcome your input. I'll do you a favour sometime. I'll call you back/later. We'll speak later. We'll do this*, спеціальних звертань: *Mr. President. Your Majesty. Senator Cohan. Prime Minister*.

Політичний дискурс у Великій Британії виявляє особливості церемоніального етикету, пафосності, манірності, підвищеного стилю спілкування з членами королівської родини. Значущими є ритуалізовані реверанси, поклони та інші іконічні знаки поклоніння монархії.

Максимум інформативності, комунікативно навантаженої частини контакту виявлено у **військовому дискурсі**, специфічно пов'язаному з боротьбою за перемогу та охороною території й громадян країни (В.Л. Вигівський, Н.Г. Денисова, І.В. Уткіна). Інформативність мовленнєвих і немовленнєвих дій військовослужбовців у ситуаціях контакту під час їх професійної діяльності є більш важливою складовою,

ніж в інших сферах мовленнєвого спілкування, тому засоби контакту у військовому дискурсі виконують переважно функції інформативного характеру: контактостановлюючі функції наказу, самопредставлення; контактопідтримуючі функції повідомлення та пояснення; контакторозмикаючі функції рапортування про виконання наказу та наказ. Характерним є вживання етикетних військових формул: *Sir! Yes, Sir. Aye, aye, Sir. On your order, sir. Over. Roger*; імперативних висловлень: *Reform your ranks! At ease, soldier! Stand at ease! You are dismissed! Dismissed! Keep me informed. Halt! Order arms! Attention! Fight! Eyes right/left! Take the wheel. Front and center. Acknowledged* і невербальних компонентів комунікації: салютування, рухів з рушницею тощо. Реалізація комунікативної категорії КОНТАКТ у військовому дискурсі характеризується мінімальною кількістю дисонансних контактів через його високу статусну орієнтованість і ритуалізованість.

Реалізація комунікативної категорії КОНТАКТ в інституційному дискурсі характеризується домінуванням статусно-регулятивного контакту.

Четвертий розділ «**Комунікативна категорія КОНТАКТ у неінституційному дискурсі**» присвячений вивченню особливостей контактування членів родини, знайомих та друзів у побутовій сфері. *Прагнення до злагоди*, відкриття душі й висловлення почуттів як кульмінація спілкування є характерною рисою неінституційного дискурсу (А.А. Бігарі, В.В. Дементьев).

Англomовному побутовому дискурсу властиві домінування емоційності, певна свобода й творчий вибір розмовних еліптичних експресивних висловлень і фразеологізованих одиниць у функції емоційно-забарвленої реакції на зустріч: *I was betting you wouldn't show up! An impromptu visit! Why/ Dear God/ Jesus/ Good Lord, it is you! I'll be damned, look who is here! Where the hell you spring from? Where in the hell have you been? Damn my eyes, it's you! What brings a feather merchant like you out with the real men?! You, as I live and breathe! Look, what the tide threw up on the beach*, особливих жартівливих форм привітання й прощання, рифмовок, дитячих віршиків, прийнятих до вживання у родинному дискурсі, або у спілкуванні друзів: *Okey-dokey – artichoke! Sleep tight. – Don't let the bedbugs bite. – See you in the morning light*. Великого значення набувають невербальні компоненти комунікації: поцілунки або, навпаки, бійки й окрики, інтонація, лагідні торкання, обійми тощо. Через надлишковість і експресивність засобів контакту мовцем передається загострене ставлення до повідомлення або

до адресата. Специфічними функціями дисонансного контакту є функції: емоційної розрядки та висловлення обурення, негативної оцінки, звинувачення й осуду, заборони.

Унісонний контакт у неінституційному дискурсі становить більшість реалізацій (72%). Особливим засобом контактостворення в цьому типі дискурсу є зменшувально-пестливі звертання: *Dear! Honey! Fish! Pumpkin! Pal! Sleepyhead* або звертання до дитини за прізвиськом, як у наведеному фрагменті унісонного контакту «плюс-полярність» в ординарній ситуації парентального дискурсу:

Ted: (enters. He crosses to Billy's bed where the child is almost asleep, sits down on the edge, and starts to rub the child's back). I love you, Billy Kramer.

Billy: (half-asleep) I love you too, daddy.

Ted: (kisses the child, gets to his feet and starts toward the door). Sleep tight. Don't let the bedbugs bite...

Billy: (almost asleep again) See you in the morning light... (Kramer against Kramer).

Цей контакт засвідчує унісонність й носить фатичний характер, оскільки ціль мовців – висловити теплі почуття й прагнення до злагоди.

Значна кількість комунікативних подій контакту у цьому типі дискурсу являє собою обмін суб'єктивною інформацією, де комуніканти зосереджені на питаннях особистих відносин: тут виявлено мінімум інформативності та максимум фатичності. Спілкування у неінституційному дискурсі демонструє тісний контакт, коли мовці розуміють один одного майже без слів.

ВИСНОВКИ

Функціонально-комунікативний підхід уможливив дослідження механізмів спілкування та опис фаз контакту в різних типах і ситуаціях дискурсу. У центрі уваги роботи було вивчення реалізації комунікативної категорії КОНТАКТ у сучасних англomовних інституційних дискурсах, об'єднаних спільною ідеєю боротьби, та у неінституційному побутовому дискурсі, що ґрунтується на прагненні до злагоди. Суб'єкти дискурсу, якими виступають адресант і адресат у сукупності своїх соціальних й ситуативних ролей та цілей, проявляють діяльнісний характер під час встановлення, підтримання і розмикання контакту в різних типах ситуацій: ординарних, неординарних й екстраординарних.

Комунікативна категорія КОНТАКТ визначена як гіпердискурсивна (реалізується у різних сферах спілкування), культурно-специфічна

категорія, що регулює взаємодію комунікантів у фазах контактостворення, контактопідтримання і контакторозмикання та характеризується двошаровістю, оскільки поєднує комунікативний і метакомунікативний плани, та двополярністю, адже реалізується не тільки як комунікативний унісон «плюс-полярність», але й як комунікативний дисонанс «мінус-полярність». Контакт у свідомості сучасних носіїв англійської мови – це сумісна діяльність вступу у спілкування суб'єктів комунікації з метою фатичного та інформативного обміну. Тактовне ставлення до співрозмовника з метою запобігання образу утворює фундамент інформаційно-регулятивної компетенції, комунікативну норму і національну цінність англомовних комунікантів. Невербальним складником комунікативної події вступу в контакт традиційно виступають дотик і стук.

Співвідношення фатичності й інформативності у фазах контакту залежить від інтенцій комунікантів і типів комунікативних ситуацій у дискурсах. Наростання інформативності від мінімуму до максимуму відбувається під час ускладнення умов спілкування. Інформативність контакту в інституційному дискурсі підвищується за рахунок риторики як майстерності аргументованого викладання думки задля впливу на адресата.

Унісонний контакт становить гармонійне спілкування мовців заради безконфліктної, кооперативної, узгодженої взаємодії. Дисонансний контакт являє собою опозитивну форму мовленнєвої поведінки суб'єктів дискурсу, що прагнуть досягти власної мети та домінувати.

Реалізація комунікативної категорії КОНТАКТ в інституційному і неінституційному дискурсах демонструє варіативність способів і засобів контакту та функцій, які виконують засоби контакту впродовж усіх фаз. В інституційному дискурсі контакт характеризується статусною орієнтованістю, регламентованістю, стереотипністю способів і засобів контакту. У неінституційному дискурсі контакт визначається емоційністю, творчим вибором розмовних еліптичних експресивних висловлень і фразеологізованих одиниць, вільним уживанням невербальних компонентів комунікації.

Перспективами роботи вважаємо:

- дослідження комунікативної категорії КОНТАКТ в інших типах англомовного інституційного дискурсу, наприклад, у медичному та юридичному, які об'єднані ідеєю боротьби за життя; у науковому, педагогічному та академічному, які засновані на прагненні до знань;
- вивчення ролі гумору у фазах контакту в офіційних і неофіційних сферах;

- виявлення особливостей вербальних і невербальних засобів контакту в різних типах дискурсу.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Шпак О.В. Варіювання стратегічних характеристик ініціальних та завершальних висловлювань у побутовому дискурсі / О.В. Шпак // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, 2012. – № 29. – С. 307-310.
2. Шпак О.В. Змістові характеристики ініціальних та завершальних висловлювань в англомовному інституційному дискурсі / О.В. Шпак // Крымский республиканский институт последипломного педагогического образования. Функциональная лингвистика. Научный журнал, 2012. – № 4. – С. 323-326.
3. Шпак О.В. Комунікативна категорія КОНТАКТ як когнітивна основа ініціальних та завершальних висловлювань / В.О. Самохіна, О.В. Шпак // Філологічні трактати. – Суми : Сумський державний університет, 2013. – Т. 5. – № 2. – С. 93-98.
4. Шпак Е.В. Стратегические характеристики инициальных и завершающих высказываний в разных типах англоязычного институционального дискурса / Е.В. Шпак // Социально-гуманитарный вестник Юга России. Центр социально-политических исследований «Премьер». – № 3 (34). – Краснодар, 2013. – С. 153-157.
5. Шпак О.В. Дисонансний контакт в англомовному інституційному дискурсі / О.В. Шпак // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2014. – № 2. – С. 394-397.
6. Шпак О.В. Реалізація комунікативної категорії КОНТАКТ в інституційному дискурсі / О.В. Шпак // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2014. – № 1102. – С. 107-113.
7. Шпак О.В. Комунікативна категорія КОНТАКТ / О.В. Шпак // Omnes et singulos : посередництво мови у дискурсивній [спів]творчості: [колективна монографія] / [за загальн. ред. В.О. Самохіної]. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 378-397.
8. Шпак О.В. Варіювання мовленнєвих характеристик ініціальних висловлювань в інституційному дискурсі / О.В. Шпак // Сучасна англістика: Традиції. Сьогодення. Перспективи : Четвертий міжнародний науковий форум, 19 жовтня 2011 р. : тези доп. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 123-125.

9. Шпак Е.В. Особенности структурно-интеракционного аспекта реализации контактоустановления в англоязычном институциональном дискурсе / Е.В. Шпак // Научная дискуссия: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии: VII международная заочная научно-практическая конференция, 10 декабря 2012 г. – Москва : Изд-во «Международный центр науки и образования», 2012. – Ч. 2. – С. 167-173.
10. Шпак О.В. Варіювання стратегічних характеристик ініціальних висловлювань діалогу як складник комунікативної компетенції / О.В. Шпак // Сучасні підходи до навчання іноземної мови: шляхи інтеграції школи та ВНЗ : II Міжнародна конференція, 23 березня 2012 р. : тези доп. – Харків, 2012. – С. 134-136.
11. Шпак О.В. Комунікативна категорія КОНТАКТ як ментальне підґрунтя продукування ініціальних та завершальних висловлювань / О.В. Шпак // Сучасна англістика і романістика: перший рубіж нового тисячоліття : V міжнародний науковий форум, 18 вересня 2013 р. : тези доп. – Харків, 2013. – С. 215-218.
12. Шпак О.В. Реалізація дисонансного контакту в англomовному дискурсі / О.В. Шпак // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : XIII наук. конф. з міжнар. участю, 7 лютого 2015 р. : тези доп. – Харків, 2015. – С. 251-253.

АНОТАЦІЯ

Шпак О.В. Реалізація комунікативної категорії КОНТАКТ у сучасному англomовному дискурсі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.04 – германські мови. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2015.

Комунікативна категорія КОНТАКТ є гіпердискурсивною, культурно-специфічною категорією, що регулює взаємодію комунікантів у фазах встановлення, підтримання і розмикання контакту та визначається двошаровістю і двополярністю. Основу комунікативної категорії КОНТАКТ складає поняття «контакт», наявне у свідомості англomовних комунікантів у вигляді комунікативної події з метою фатичного й інформативного обміну. Контакт є фрагментом комунікації і способом спілкування в ординарних, неординарних та екстраординарних ситуаціях дискурсу.

Унісонний контакт становить гармонійне спілкування суб'єктів дискурсу. Дисонансний контакт – це комунікативний збій у спілкуванні,

який проявляється в опозитивній формі мовленнєвої поведінки. Співвідношення фатичної та інформативної складових контакту зумовлено характером функцій, які виконують засоби контакту в інституційних і неінституційному дискурсах.

Ключові слова: дискурс, дисонанс, інституційний, інформативність, комунікативна категорія, контакт, неінституційний, унісон, фаза, фатичність, функція.

АННОТАЦИЯ

Шпак Е.В. Реализация коммуникативной категории КОНТАКТ в современном англоязычном дискурсе. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 – германские языки. – Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2015.

Коммуникативная категория КОНТАКТ – гипердискурсивная, культурно-специфическая категория, которая регулирует взаимодействие коммуникантов в фазах установления, поддержания и размыкания контакта и характеризуется двуслойностью и двуполярностью. Основу коммуникативной категории КОНТАКТ составляет понятие «контакт», которое осознается современными носителями английского языка как коммуникативное событие с целью фатического и информативного обмена. Контакт – фрагмент коммуникации и единица общения в ординарных, неординарных и экстраординарных ситуациях дискурса.

Унисонный контакт является гармоничным общением субъектов дискурса. Диссонансный контакт – это коммуникативный сбой, выражающийся в оппозитивной форме речевого поведения. Соотношение фатичности и информативности обусловлено характером функций, которые выполняют средства контакта в институциональных и неинституциональном дискурсах.

Ключевые слова: дискурс, диссонанс, институциональный, информативность, коммуникативная категория, контакт, неинституциональный, унисон, фаза, фатичность, функция.

ABSTRACT

Shpak O.V. The Communicative Category CONTACT in Modern English Discourse. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology, speciality 10.02.04 – Germanic

Languages. – V.N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2015.

The dissertation is based on theoretical and methodological principles of functional and communicative linguistics and discourse studies. The communicative category CONTACT is a hyperdiscursive, culturally specific category regulating speakers' activity in the phases of opening, supporting and closing contact. It is characterized by two-layer nature, as phatic and informational content is explicated in discourse, and by its bipolarity, i.e. communicative unison and communicative dissonance.

The basis of the communicative category CONTACT is the notion "contact", which presents the idea of English-speaking people of the process of communication. The notion "contact" is a common activity of opening communication with the aim of phatic and informational exchange. Tactful attitude towards the partner as the background of information and regulative competence, a communicative standard and a national value of English-speaking interlocutors is elucidated. Non-verbal components of contact opening are traditionally expressed in the form of a touch and a knock.

A contact as a mode of communication is a set of specific verbal and non-verbal utterances in various types of communicative situations: ordinary, non-ordinary, extraordinary. Contact is also influenced by a sphere of communication (institutional and non-institutional) and a configuration of speakers' roles (agent – agent, agent – client or family members, friends). Contact includes informational and phatic content and represents discursive strategies of harmonization or disharmonization.

A fully-extended contact presents a development of initial phatic content into informative content, which objectifies a theme of conversation in a contact supporting phase. Closing contact is returning to phatic content as a theme has been already discussed or discussion is over.

A combination of phatic and informational content is different in institutional and non-institutional types of discourse. Phatic and informational content is determined by the specificity of functions which means of contact perform. Informational content increases from minimum to maximum under complicated conditions of communication.

The dissertation substantiates certain types (business, political, military) of the institutional discourse sharing the idea of struggle and the non-institutional discourse as such that strives for consensus. The idea of struggle, uniting business, political and military discourses, presupposes the desire to win, which is achieved with the help of argumentation and predominance of information. Non-institutional spoken discourse based on pursuit of

agreement demonstrates prevalence of phatic content and a focus on interpersonal relations.

Bipolarity of the communicative category CONTACT is manifested in unison contact of “plus-polarity” and dissonant contact of “minus-polarity”. Unison contact is a harmonious communication of interlocutors aiming at cooperative, coordinated, conflict-free interaction. Dissonant contact is communicative failure expressed in speakers’ conflict-oriented form of speech behaviour.

Specific verbal and non-verbal means of contact in the institutional and non-institutional types of discourse have been revealed. Contact in business discourse emphasizes a practical result of work and is implemented with specific and non-specific verbal means – business vocabulary, set expressions, imperative utterances, elliptic sentences, interjections. Realization of the communicative category CONTACT in political discourse is characterized by ritualization, search for consensus or collision of interests. In unison contact it is explicated with the help of lexical indicators of consensus, utterances expressing promise; in dissonant contact obscene vocabulary, non-verbal means of communication are used. Manifestation of contact in military discourse displays ritualization and status focusing, objectified in specialized military etiquette formulae, orders, reports and such non-verbal means as gestures of saluting, motions with rifles etc. Specificity of realization of the communicative category CONTACT in non-institutional discourse is described as such that shows emotions, creative approach to the choice of verbal and non-verbal means of contact. Colloquial expressions and phraseological units, humorous greeting and farewell forms, non-verbal means as indicators of expressiveness in phases of contact have been singled out.

Key words: communicative category, contact, discourse, dissonance, function, informational, institutional, non-institutional, phase, phatic, unison.

Підписано до друку 26.10.2015.
Формат 60 x 90/16. Друк ризографічний.
Гарнітура Times New Roman.
Зам. 0110/2015. Ум. вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Ціна договірна.

Надруковано ФОП Сверделов М.О.
м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 24, корп. А, кв. 33.
Свідоцтво про державну реєстрацію ВОО № 971661 від 13.12.2005.